

A KÁDÁR-KOR ÖRÖKSÉGE*

Debreczeni József

1990 októberében, hivatalba lépésének ötödik hónapjában – amikor működését gyakorlatilag még el sem kezdhette –, a rendszerváltozás első demokratikus választásokon mandátumot nyert kormánya a vesztes helyhatósági választások és a taxisblokádnak után súlyos válságba

került. Bár helyzete később konszolidálódik, az évek során bizonyos területeken sikereket ér el, és valamelyest a megítélése is javul, mégsem túlzás azt állítani, hogy az első vereséget többé nem képes kiheverni. A mélypontról sohasem tud igazán fölemelkedni, s a ciklus hátralévő idejében örökös defenzívában, vesztésben marad. Sőt, nemcsak a ciklusban: az első kormányt és az MDF-et mind a mai napig széles körű ellenszerv, visszautasítás, lesajnálás, majdhogynem közutálat övezi. Történhetett azóta bármi, s történhet a jövőben is: azok egyszer s mindenkorra megbuktak 1990-ben.

Vajon miért ilyen súlyos és visszavonhatatlan a magyar közvélemény meghatározó többségének ítélete? Miért ilyen mély és szinte szenvedélyes az ellenérzés, ami az MDF-fel szemben ma is él?

Beszéltünk már erről. A megalapozatlan illúziókról s a szertefoszlásukat követő szükségszerű csalódásról, bizonyos régi hatalmi erőközpontok ellenállásáról, az ellenzék felelőtlenségéről, a sajtó gátlástalanságáról; és utaltunk az új kormányzati garnitúra gyakorlatlanságára, fölkészületlenségére, hibáira is.

Mindez mégsem tűnik elegendő oknak.

Mégis az az érzésünk, hogy lennie kell valami komolyabb, alaposabb és mélyebb magyarázatnak, ami a Magyar Köztársaság első demokratikus kormányával szemben megnyilvánuló végletes elutasítás indokául szolgál. Erre próbálunk magyarázatot keresni. Ezért a magyarázatért legalább 1945–48-ig kell visszamennünk az időben. A szovjet megszállás akkor egy szocialistának nevezett ázsiai berendezkedést kényszerített Magyarországra. Ennek totalitárius megvalósulása, a Rákosi-korszak ellen a nemzet 1956 őszén föllázadt. Az ázsiai rendszer e rövid életű, kemény szakasza után ugyanennek puhább, paternalista változata következett, amely már tartósabbnak bizonyult; ez volt a szocialista tábor legvidámabb barakkjaként emlegetett, több mint három évtizedig tartó Kádár-korszak. Nézzünk be egy kicsit ebbe a vidám barakkba.

A társadalom többségének életviszonyai valóban folyamatosan javultak a hatvanas évektől kezdve. Szinte mindenki bejárt valamilyen munkahelyre (ha esett az eső, orkáncabátban), s a hónap elején fizetést kapott. A kenyér és a parizer háromhatvan, a kőbányai (ami ősztől tavaszig mindig kapható) öthús. Épültek a kockaházak, irtották a gázt a hétvégi telkeken, s a kagylófotelek előtt egyre több lakásban vibrált a Kékes, a Munkácsy, a Tisza, a Carmen, majd az Orion és a Videoton televízió (miközben egyre kevesebb volt az adáshiba). Trabantok, Wartburgok, Moszkvicsek, Warszavák, Skodák, később Dáciák, Zsigulik és Zaporozsecek festették a levegőt; s ha a dolgozó a balatoni, majd a tatrai, a várnai, a drezdai és a jugó tengerparti kemping után végül Bécs, netán Milánó vagy kivételképpen Párizs alatt is fölverhette a sátrát, miután gondosan rácsipeszte a (téesszéből vagy a gyárból szerzett) nejlonfóliát, az Opelek, Audik, FIAT-ok, Citroënek, Mercedesek és luxus lakókocsik között némileg megnyugodva konstantálhatta, hogy lengyel, cseszkó vagy endékás sorstársa hat-nyolc-tizenkét éves Polszkijánál-Skodájánál-Trabantjánál mégiscsak jobb állapotban van az ő ötéves Ladája; s ha aztán kézzel-lábbal-oroszul el is beszélgetett velük, akkor ráadásul nyugtázhatta azt is, hogy ezek szegények még nála is ritkábban és kisebb valutakerettel jöhetnek Nyugatra, s már nem is sajnálta annyira azt a kis paprikás szalámit, amellyel kénytelen volt viszonzni az olajos halat, amit neki kínáltak föl a barátság jegyében.

A legvidámabb barakkban tehát minden relatív volt. A jólét, a gyarapodás, a biztonság, a nyugalom, a szabadság – és természetesen a jókedv is. A viszonyítás alapja előbb a Rákosi-korszak, aztán – mint láttuk – egyre inkább a többi barakk. Ami a Lajtán túl van? Az az

éden: titkos vágyaink tárgya, misztikus és elérhetetlen. Kicsit olyan, mint ötvenhat, aminek ez a viszonylagos jólét végső soron köszönhető, de ezen jobb nem töprengeni.

Milyen alapokon is állt látszólag ilyen biztosan ez a barakk? Először is az állami (és az álszövetkezeti) tulajdon alapján; másodsor a központi tervgazdaságén. Termelő magántulajdon, tőke, vállalkozás, önálló egzisztencia csakis szigorúan ellenőrzött és korlátozott formában, ritka kivételként létezhetett; azért, hogy erősítse a szabályt: itt mindenki az állam alkalmazottja. A bérek – ugyancsak az önállóságot korlátozandó – rendkívül alacsonyok voltak. A dolgozók a megélhetéshez szükséges javak nagyobbik részét természetbeni juttatások formájában kapták, közvetlenül az államtól. Olcsó lakást, ingyenes oktatást és egészségügyi ellátást (leszámítva persze bizonyos szükséges kenőpénzeket és paraszolvenciát); de nem tartalmazták ezek a bérek a fűtés, a villany, a víz, a gáz, a tej, a kenyér, a hús, a cipő, a pelenka tényleges árát sem, ezeket is az állam dotálta. (Természetesen abból, amit nem fizetett ki a dolgozónak a neki végzett munka ellenértékéért.)

Mi lett mindennek a következménye? Egyfelől az, hogy a magyar társadalom lassan-lassan afféle rezervátummá alakult át. Az egymást követő nemzedékeken keresztül fokozatosan kifejlődött a szocialista ember, ez a különös, domesztikált fajta (szabadon élő őse az európai ember), akit állam gazdi a tenyeréből etet, s aki fokról fokra el is vesztí azokat a képességeit, amelyek segítségével valaha meg tudott élni a szabad társadalom vadonában. (A póráz így egyre hosszabb lehet, a kerítés alacsonyabb, itt-ott ki is nyitható, hisz úgyse kóborol messzire, a hasa előbb-utóbb visszahozza.)

Az alacsony béreknek egyéb hatásai is voltak. Mivel a család egy keresetből nem tudott megélni, az asszornynak is dolgoznia kellett. A híres teljes foglalkoztatottság valójában kényszerű túlfoglalkoztatottság volt, fölösleges munkahelyek, továbbá bölcsődék, óvodák tömegét kellett az államnak létrehozni és fenntartani, ami ismét tetemes központi kiadással járt.

Mivel a rendszer legitimitását (a '63 után fokozatosan csökkenő félelem mellett) a lassan növekvő jólét biztosította, a juttatások rendszerét és mértékét folyamatosan növelni kellett. Ez mind nagyobb terheket rótt az államra, amely – lévén, hogy az alapvetően ázsiai típusú szocialista termelési szisztéma nem rendelkezik az intenzív növekedés lehetőségeivel – e terheknek egyre nehezebben tudott eleget tenni. Eközben a vállalatok és a magánember egyaránt zavartalanul tovább pazarolt a dotált, mesterségesen alacsony áron tartott gázzal, vízzel, benzinnel, villannyal és minden mással.

Lassan megmutatkoztak a teljes foglalkoztatottság hosszabb távú, ám annál súlyosabb káros következményei is. Mivel a főállású anyaság megszűnt, s a feleségnek is munkahelye volt, lazulni kezdtek a családi kötelékek, csökkent a gyerekvállalási kedv. Megindult a társadalom fokozatos előregedése, aminek eredményeképpen egyre kevesebb aktív dolgozóra jutott az egyre növekvő nyugdíj- és társadalombiztosítási járulék fizetése. Ezek a rendszerek lassan, de biztosan elindultak az összeomlás felé.

A hatvanas évek végére Magyarországon (és a többi szocialista országban is) sorra mutatkoztak az ázsiai struktúrákat előbb-utóbb szükségszerűen és kivédhetetlenül utoléró stagnálás, majd a hanyatlás jelei. A közvetlen lakossági fogyasztást szolgáló beruházásokon kívül az egyéb szférákban megkezdődött a lassú leépülés. Elmaradtak a felújítások, a hosszú távú működéshez szükséges karbantartások, megtorpant, aztán látványosan elakadt az infrastrukturális fejlesztés. A nagy lendülettel – kicsit nyugati mintára – elindult autópálya-építések leálltak (az M7-es Siófok, az M3-as Gyöngyös, az M1-es Győr előtt; a többi el sem indult). Az állami lakásépítés az 1976. évi 36 ezerről a nyolcvanas évek végére a

tizedére, 3-4 ezerre csökkent. Ezt részben kiváltotta az állami hitelkamat-támogatással folyó magánérős építkezés, ám az állam hamarosan ezt sem volt képes fenntartani.

A rendszer, amely egykoron elemésztette az államosított nagy-, közép- és kistőkét, a nagybirtokot, a kulákvagyont, a kisparaszti parcellákat, a békekölcsönök forintjait, amelyik folyamatosan elszívta az alkalmazottjaivá tett dolgozók által termelt értékek túlnyomó részét, lassan kimerítette, fölélte növekedésének összes forrását és tartalékát.

Újfajta – immár rendszeridegen – források után kellett néznie. Kettőt is talált, egy külsőt és egy belsőt: a nyugati hitelek és a nem állami szektort, a félig-meddig piaci elemek fokozatos beengedését a gazdaságba. Ezt hívták reformnak.

Ami a felvett hitelekkel illeti, az utánuk járó tartozások összege a nyolcvanas évek végére elérte, sőt meghaladta a 20 milliárd dollárt. Ez évente már 3,5–4 milliárdos törlesztési kötelezettséget jelentett, a bruttó nemzeti össztermék 14–17 százalékát!

Ebből a hatalmas adósságtömegből azonban mindössze 4 milliárd került bele valójában a magyar társadalom és gazdaság vérkeringésébe, a fennmaradó részt a folyamatosan növekvő kamatok és azok kamatai tették ki, olyan pénzek tehát, amelyekből az ország sohasem részesült, de amelyeket mégis meg kell adni a hitelezőknek. A 4 milliárd zöme sem beruházásokra fordítódott, hanem a lakossági túlfogyasztást fedezte. A jólét fenntartására szolgált, amelyet a szocialista termelés már rég nem tudott biztosítani. A hiteleknek ama legcsekélyebb hányada, amelyik új – esetleg nyugati – technológia vásárlására fordítódott, szintén nem teljesítette a hozzá fűzött reményeket. Kiderült ugyanis, hogy ugyanaz a gépsor vagy termelési rendszer, amelyik nyugaton, a piacgazdaság és a polgári társadalom körülményei között pár év alatt többszörösen megtermelte a beruházáskor belé fektetett tőkét, az minálunk, szocialista viszonyok – érdekeltség, munkakultúra, szerviz stb. – közepette csak a beleinvestált pénz töredékét volt képes produkálni.

A nyolcvanas évek vége felé felvett újabb hitelek már csak a régiek (és azok kamatai) törlesztésére fordították. A szocializmus annak a rohamosan deklasszáldó családnak a sorsára jutott, amelyik mindennapi fogyasztását már régóta csak kölcsönökből tudja fedezni. Amelyiknek a fizetése már nemhogy a hó végéig nem elég, de a múlt hónapban fölvelt kölcsönök visszafizetésére sem. Amelyik azért kér kölcsön az egyik szomszédától, hogy megadhassa régebbi tartozását a másiknak, abból a megfontolásból, hogy az újra adjon neki. Nézzük meg ezek után a másik rendszeridegen forrás, a magánszektor, második gazdaságnak, szürke zónának stb. nevezett terület szerepét, hatását és következményeit! Annak ellenére, hogy ez a termelő javaknak csupán kicsiny töredékével rendelkezett, aránya a nyolcvanas évek végére bizonyos értelemben túlsúlyba került az elsődleges állami szektorral szemben: a lakossági jövedelmeknek ekkor már csupán 40 százaléka származik a főállású munkaviszonyból.

Fontos azonban látnunk, hogy ez a szféra semmiképp sem tekinthető valóságos piacgazdaságnak. A maszek műhely, a háztáji, a gémká szűkre szabott keretei között lépcsőről-lépcsőre kialakulhattak ugyan az önálló vállalkozás, a kvázi magántulajdonnal és a saját munkaerővel való rendelkezés korlátozott lehetőségei és technikái, ezek azonban betagolódtak szocialista gazdaság szervezetébe. A magánvállalkozásokat az állami vagy szövetkezeti szektor köldökzsinórja tartotta életben: a téészből vett vagy lopott táp és vetőmag, az állami terményfölvásárlás, az üzemben gémkában használt vagy onnan a saját műhelybe kicsent szerszám. Mindez az ügyeskedéssel, a kiskapuk keresésével, a csalással, a törvényszegéssel érintkezett; csupa olyasmivel, ami ellentétes a piac és a polgári értékek világával.

Legalább ekkora probléma, hogy korábbi fogyasztási színvonaluk emelését vagy fenntartását

szolgált erőfeszítéseiket környezetük és önmaguk kizsigerelésével végezték az emberek; megrontva egészségüket, nemegyszer tönkretéve családjukat. A második, harmad- és negyedállások anyagi, gürcölős világa még kevésbé kedvezett a gyerekszülési és -nevelési hajlandóságnak, ami hosszabb távon tovább mélyítette a tébé- és nyugdíjrendszer válságát. Fontos jelezni, hogy a szocialista reformpolitikának nevezett lépések, amelyek csupán a fenti válságfolyamatok kényszerű és legtöbbször felemás kezelését kísérelték meg, sohasem érintették a rendszer alapjait: az állami tulajdon monopóliumát és a központi nagy elosztási rendszereket.

A nyolcvanas évek végére aztán a reform: a hitelfölvétel és az álpiazi szektor utolsó tartalékai is kimerültek. Ezt a következő tények jelzik:

A gazdaság ekkor már lényegében 12 év óta stagnál; a beruházások reálértéke a tizenegy évvel korábbi maximális értékhez viszonyítva 13 százalékkal csökkent. Az 1990-es egy főre jutó reálbér az 1978. évinek csupán 85–86 százaléka. Az infláció 1978 és 1990 között 330 százalékkal nőtt. A létminimum alatt élők száma eléri az 1,2 milliót, a társadalmi minimum alatt élőké a 2,5 milliót. (A 20 milliárd dolláros adóssághegyet már említettük.)

Ám mindez csupán az érem egyik oldala.

Mert arról még nem szóltunk, hogy ez az úgy-ahogy és ideig-óráig működőképes rezervátum-Magyarország úgy-ahogy és ideig-óráig is csupán azért tudott működni, mert egy még nagyobb rezervátum, a szovjet birodalom gazdasági, társadalmi és politikai környezete vette körül. A torz ázsiai struktúra ugyanis egy percig sem lett volna életképes, ha a vasfüggöny nem zárja el tőle a szabad világ anyagi és szellemi termékeit. Mert a szocialista ipar és mezőgazdaság csak a KGST piacán volt versenyképes, ahová természetes kontingensek alapján lehetett (és kellett) szállítani, s ahol a szállítások és viszontszállítások teljesítését az állam garantálta. Csak egyetlen példa: ugyan ki várt volna négy, öt, sőt nyolc évet, de akár egyetlen percet is a Trabant-előfizetésre, ha az autókereskedésben bármelyik nyugati kiskocsi-típus kapható lett volna?

A '80-as évek végére azonban az egész ázsiai rezervátumrendszer összeomlott. Egyszerre és látványosan; gazdaságilag, katonailag, szellemileg, politikailag; minden tekintetben, visszavonhatatlanul.

Hogy mi maradt utána? A több mint négy évtizedes szocialista fejlődés mérlegét nem könnyű megvonni. Mert az idő haladtával persze együtt járt egy bizonyos anyagi-technikai előrehaladás is. Negyven év manapság nem kevés, főltalálják közben a televíziót, a fridzsider (persze nyugaton), terjed a telefon, gyárak, házak, utak épülnek, nő a gépjárműforgalom stb.: az emberi élet feltételei anyagi értelemben szükségképpen javulnak. A kérdés azonban ez: mekkora lett volna az előrelépés, ha Magyarország megmaradhat az európai, a polgári berendezkedés keretei között? Mivel a valóságosan létező ázsiai-szocialista Magyarország mellett nem létezett egy másik, európai-polgári Magyarország, a kérdésre nem lehet pontos választ adni. De egyértelműt igen! Mert az NDK mellett létezett egy NSZK (az előbbi már nem létezik), és Észak-Korea mellett ma is létezik egy Dél-Korea. (Utóbbi a világ egyik legdinamikusabban fejlődő országa, az előbbiben az éhhalál ellen küzdő szerencsétlenek már a kutyáikat is megették.)

De kínálkozik másfajta összehasonlítás is. Görögország, Portugália vagy Spanyolország a két világháború között még mögöttünk volt társadalmi-gazdasági fejlettségben, csak hogy ők megmaradhattak a polgári berendezkedés keretei között. A Világbank adatai szerint az utolsó magyar kommunista kormány leköszönését követő esztendőben Portugália egy főre jutó nemzeti jövedelme 208, Görögországé 231, Spanyolországé pedig 463 százalék volt –

Magyarországhoz képest. Az utóbbi előrelépése tehát több mint négy és félszerese a miénknak: ennyi a polgári és a szocialista fejlődés közötti, számokban mérhető különbség! Ám még ezek a számok sem mutatják, hogy valójában micsoda károkat okozott nekünk a szovjet rendszer, amely egy vas- és acéliparra alapozott gazdaságot teremtett meg – mindenekelőtt a hadipotenciál növelése érdekében. Egy olyan szerkezetet, amelyik a 19. század utolsó harmadának nyugat-európai, illetve észak-amerikai struktúráját másolta le. Tette mindezt Sztálin a 20. század első felében a saját birodalmában, s aztán ugyanezt kényszerítette ránk is. A 20. század második felében! Amikor a világ fejlettebb régióiban már réges-rég a vegyipar, az elektromos ipar, sőt lassan az informatika volt a gazdaság húzóágazata, mi megkezdtuk a vas és acél országának építését. Ez volt a vérrel és vassal, kinnal és keservvel végrehajtott szocialista modernizáció lényege. Az eredmény, a legújabb vaskori technika már megszületése előtt a múzeumba kíváncszott!

Közben elpusztult mindazon anyagi, szellemi és erkölcsi javaink nagy része, amelyeket évezredes európai és évszázados polgári fejlődésünk során fölhalmoztunk, s amelyek hiánya ma iszonyatosan megnehezíti az Európához és a polgári világhoz való újbóli fölzárkózásunkat. A pusztulás fölülmúlja a második világháborút, azzal a különbséggel, hogy a romok ezúttal szemmel nem láthatóak – leszámítva az elhagyott, gazverte gyárudvarokat, téesz-majorokat és gépállomásokat, a szocializmus temető kertjeit, amelyeket szerte az országban a vonatablakból szemlélhet az utazó.

Valójában ilyen az egész ország. Romhalmaz. A pusztulás, ha a maga teljességében nem látható is, azért mérhető. Mert amikor a mesterségesen és erőszakkal fönntartott KGST-világ összeomlott, s a magyar gazdaság újra visszaintegrálódott a nemzetközi gazdaság közegébe, a világpiac kegyetlenül pontos mérlegén, a kamatok, az árfolyamok, a cserearányok mutatói szerint a nemzeti vagyon több mint ötven százalékkal értékelődött le! (A második világháború során csupán negyven százaléka semmisült meg.) Magyarország az elmúlt évtizedekben történelme talán legdrámaibb visszacsúszását élte meg – s ami a legszörnyűbb: anélkül, hogy tudott volna, vagy tudna róla.

Mert mindezen folyamatokról, a szovjetrendszer valódi természetéről s főként a hosszú távú következményekről a legvidámabb barakk népének (beleértve az elit túlnyomó részét is) fogalma sem volt, és ma sem igen van. A szocialista tábor lakói sokáig valóban jól érezték magukat! A domesztikált embert miért is zavarta volna a puha diktatúra és az orosz megszállás: hisz egyre több hús volt a levesben, az oroszok ki se jöttek a laktanyákból, ha meg kijöttek, akkor seftelni lehetett velük. (Csupán egy kisebbség, a régi polgári világ örökségét őrző nemzedékek, meg a humán értelmiség egy része élte meg rabsággként a szocialista táboréletet. Elsősorban azok, akiknek a diktatúra nem a megélhetését, hanem a munkáját korlátozta súlyosan és a lényegét illetően. Hogy érthető legyen: házat építeni, autóbust vezetni, vegyipari kísérleteket végezni vagy odvas fogakat gyökerkezelti lehetett tisztességesen a marxista ideológia monopóliuma mellett – történelmet tanítani viszont már egy kicsit nehezebb volt.) Amikor aztán a barakk félkomfortja nem javult tovább, sőt az ellátás addigi szintje sem volt tartható, a barakklakók többsége is elégedetlenkedni kezdett a drótkerítés mögött. Vágytak volna vissza a korábbi szebb időkbe, és fogalmuk sem volt arról, hogy az ázsiai rendszer nem reparálható; ha egyszer megindult a lejtőn, akkor már csak lefelé csúszhat, mert onnantól kezdve csupán egyetlen igazi erő munkál benne: a tehetetlenségi.

A lecsúszás a nyolcvanas évek végén hirtelen zuhanássá változott, s a szovjet típusú szocializmus korszaka egyszer s mindenkorra véget ért. Megkezdődött a rendszerváltozás. '90 tavaszára a tegnapi kommunisták és reformigéreteik végképp hiteltelenné váltak (ők maguk

már rég nem hittek bennük és saját magukban), s a választásokon az ellenzék új pártjai diadalmaskodtak. Ők szabadságot, nemzeti függetlenséget, demokráciát, parlamentarizmust, jogállamot, magántulajdont, piacgazdaságot meg efféléket ígértek a népnek, az pedig, minthogy mindenképpen valami változást akart, végül is azt mondta: legyen. Európa, Nyugat: e jelszavak hallatán (különösen a szabaddemokraták operáltak velük) a magyar dolgozó szeme előtt szép autók, hozzájuk tartozó sztrádák, szupermarketek áruhegyei, a Máriahilfer Strasse meg a Shopping City Süd jelentek meg. Hirtelen elhitte, hogy nem csupán vágyai netovábbja, a hetvenes évek szocialista idillje térhet vissza, hanem megnyílik számára az a világ is, amit egykor elérhetetlen délibábként bámult a nyugati kempingek gondosan nyírt és öntözött pázsitjai fölött. Annak ellenére hitte el, hogy legalábbis a közeli jövőre nézve – minden utólagos hazugsággal szemben –, sem az MDF, de még az SZDSZ sem ígért neki semmi hasonlót. Ennek ellenére '90 tavaszán úgy tűnhetett, hogy a domesztikált szocialista ember a szabad erdőt–mezőt választotta a rezervátum helyett. Ma már látható, hogy csak a rossz gazdát akarta jobbra cserélni. Valójában nem a többpártrendszerre, a kapitalizmusra meg más effélékre szavazott; még csak nem is a diktatúra – csupán a romló életviszonyok meg az infláció ellen. A szabadságra meg a piacgazdaságra mondott igent (minthogy mást nem is ajánlottak neki), s a többség még csak csodát sem várt tőle. Csak egy kis anyagi javulást. Hogy a munkahely jobban fizessen (vagy többet lehessen keresni mellette), jobb nyugdíjat, jobb ellátást, egy kis biztonságot, mindazt, amit az elmúlt évtizedben fokozatosan elveszített.

Egyszóval: épp csak a lehetetlent kívánta. Itt állt a hatalmas történelmi fölfordulás közepén, romló életkörülményeivel, romló idegeivel, anyagi és lelki tartalékok, hit és remény nélkül mégis csodára várva. Hét szűk esztendő után. Az immár nemlétező szocializmus létező szocialista embere. Polgári erények híján, a kapitalizmus kegyetlenséget és keménységet s a demokrácia türelmet és rugalmasságot igénylő versenyére egyaránt fölkészületlenül. Hát persze, hogy csalódnia kellett.

A Kádár Jani megvette a disznómat, az Antall Jóska nem veszi meg! Ez a valóságos mondat egy valóságos szájból hangzott el egy valóságos gyűlésen 1990 őszén, egy valóságos magyar faluban. Aki mondta, nem két disznókereskedőt kívánt jellemezni: a rendszerváltozás lényegét vélte általa megfogalmazni. (Hát istenem, körülbelül ennyi futotta abból a vállalkozói készségből és civil öntudatból, amely a téesz szamarának és a háztáji gebéjének nászából született magyar öszvércsorda fara mögött kifejlődhetett az úgynevezett kádári polgárosodás évtizedeiben.)

Két évvel később Kecskeméten, egy újságosbódé előtt szintén a fülem hallatára kezdtek vadul átkozni tizenötmillió magyar miniszterelnökét, miután az árus közölte, hogy a megyei napilap máttól kezdve 9,60 helyett 13 forint 80 fillérbe kerül. (A szóban forgó sajtótermék egyébiránt akkor már több mint egy esztendeje köztudomásúlag egy nyugati magáncég százszázalékos tulajdonát képezte.)

Az Antall-kormány hivatalba lépésének néhány hónapja után az emberek többsége már keservesen megbánta, hogy úgy döntött, legyen vége az egyre romló szocialista világnak. Mert ami helyette jött, az sokkal rosszabb volt. Hisz a piacgazdaság jólét helyett csak létbizonytalanságot, áremelést és munkanélküliséget hozott.

Na meg igazságtalanságot: gazdagokat és szegényeket. Mert a szociálpolitika is csak sértődést és haragot szült: a szocialista ember becsületébe vágott. Merthogy a múltban alanyi jogon járt neki a szegényellátás, amikor az állam az alacsonyan tartott árak és bérek idején minden kiló kenyér és hús, minden liter tej és benzin, minden doboz gyógyszer és babapiskóta, minden pár gyerekcipő és virsli mellé odatette a maga láthatatlan öt-tíz-húsz-száz forint támogatását, amit

így mindenki kapott. Ennek persze semmi köze nem volt a szociálpolitikához, hisz a jobb módúak ugyanúgy (azazhogy többletfogyasztásuk arányában még sokkal nagyobb mértékben) kapták, mint a szegények. Most, amikor az állami ártámogatás rendszere leépült (ezt persze nem az Antall-kormány kezdte), s a szociális gondoskodás – immár az igazság szándékával – csak a rászorulókra terjedt ki, azok vérmérséklet szerint, káromkodva vagy könnyek között tiltakoztak a megaláztatás ellen: hogy ők, akik eddig maguk keresték a kenyerüket, most egy élet munkájával oda jutottak (oda juttatott ez a kormány!), hogy könyöradományért kell folyamodni.

De mit hozott ezeknek az embereknek a demokrácia? Semmit. Veszekedő pártokat, naplopó képviselőket, koronás címet meg egyéb haszontalanságokat; csupa fölösleges pénzpocsékolást.

Azazhogy ők hozták mindezt: az Antall meg az MDF.

A Szonda Ipsos 1994 novemberében, a politikai rendszerváltozás bekövetkezte után több mint négy évvel (az '56-os forradalom után csaknem négy évtizeddel) végzett felméréséből a következők derülnek ki:

A magyar lakosság nagy többsége, pontosan 70 százaléka tartja fontosnak, hogy a kormány jó irányba vezesse a gazdaságot, és 63 százalék várja el tőle a szociális gondok enyhítését.

Viszont: csupán 13 százalék véli fontosnak a kedvezőbb feltételek megteremtését a kultúra és a művelődés számára, és csak 17 százalék számára lényeges, hogy milyen Magyarország híre a világban. Másképpen: 87, illetve 83 százalék számára ezek nem lényegesek! Továbbá 70 százaléknak nem fontos, hogy gátat vessenek a korrupciónak, 68 százalék számára nem fontos a kormány szavahihetősége (ergo: szerintük hazudhat is, ha akar), és végül 87 százalék nem tartja fontosnak a sajtó és a véleménynyilvánítás szabadságát!

Nem tudom, világos-e?

Hogy mindenkinek az legyen, magyarra fordítom. A nép elsőprő többsége ekképpen gondolkodik Magyarországon: Nem kell a műveltség, a tudás, nem kell a szabadság, a demokrácia. Lehet lopni, csalni, hazudni: nem érdekes. Nem számít az sem, mit tart rólunk a világ. Egy dolog számít: jól akarunk élni. Anyagi értelemben. Ezt elvárjuk: nem magunktól – a mindenkori kormánytól.

Egyszer már megírtam: a múlt század közepén egy magyar költő pontosan jellemezte egy versében ezt a gondolkodásmódot. A költőt Petőfi Sándornak hívták, a vers címe: A kutyák dala. Most sem idézek belőle, talán még ismerős. Miként a párja is: A farkasok dala. Ez utóbbit választotta a magyar nép Petőfi idején, s aztán újra, 1956-ban. Kádár-korszak után fokozatosan elfeledtette az országgal A farkasok dalát, és megtaníttatta vele a másikat. A kutyákét. Amiként az a Szonda Ipsos felmérésének számaiban feketén-fehéren olvasható.

Mit akar Antall József ettől a néptől?

Talán a Fázunk és éhezünk / S átlőve oldalunk / Részünk minden nyomor / De szabadok vagyunk! hősie romantikáját kívánta számon kérni rajta? Nem. Antall tudta jól, hogy a 20. század vége nem a romantika kora, s azt is, hogy ez már rég nem Petőfi vagy Kossuth népe, hanem a Kádár Jánosé. De nem fogadhatta el, hogy nincs mese, itt most már mindig ezzel kell beérni, mert más nem adódik: a konyha szöglete, a két ostorcsapás közt az asztal sarkáról odavetett maradék, valamint a fül- és farokbehúzás.

Antall József ismerte az országot. Azt is tudta, kik lakják, és azt is, milyen évtizedek vannak a hátuk mögött. Tudta, mit jelent a rendszerváltozás, hogy mit hoz az itt élők számára, és tudta azt is, hogyan fogadják majd.

Aki ma, az első időben kormányzási feladatot vállal, az hajlandó a vágóhídra menni... ebbe

csak belebukni lehet... teljes tudatában annak, hogy népszerűtlen feladatokra vállalkozunk, elbukhatunk... a pionírok kockázatával kíséreljük meg ezt az országot kivezetni ebből az állapotból... én a választás éjszakáján egyáltalán nem voltam boldog, mert tudtam, mi vár rám...

Antall József politikájának kulcsproblémája: a kádári gazdasági, társadalmi és erkölcsi, tudati örökséghez való viszonyulás kérdése. A miniszterelnök célja egyértelmű: minél messzebb vinni Magyarországot az örökül kapott ázsiai berendezkedés romjaitól és minél közelebb az európai viszonyokhoz. Csakhogy a kettő közti távolság szakadéknyi.

Íme az antalli dilemma lényege.

Adva van egy ember a maga erős meggyőződésével, szilárd és biztos normarendszerével, amely a parlamentáris demokrácia intézményeinek feltétlen tiszteletétől a mély nemzeti elkötelezettségen át egészen a személyes becsület szabályaiig magába foglalja a (legjobb nemesi hagyományokra épülő) magyar polgári világ minden értékét. Ez az értékrend harmonizál az európai, a nyugati civilizáció fő áramával, aligha túlzás: az emberi társadalom eddigi fejlődésének legjobb irányával, amelytől a magyar társadalmat az erőszakos idegen elnyomás, a szovjet uralom térítette el.

És ennek az embernek lehetősége nyílik arra – pontosabban a négy évtizedes elnyomás után sorra kerülő első szabad választásokon azzal a feladattal bízva őt meg a nép –, hogy első számú politikai vezetőként vigye vissza az országot az európai, a nyugati, a polgári világba. Erre nem csupán formális fölhatalmazása van, de elvileg bírja a választások után parlamenti mandátumot nyert teljes politikai elit és a nyugati szabad világ támogatását is.

Ám a másik oldalon adva van maga az ország – a negyvenéves ázsiai szocializmus utáni csőd helyzetében. És adva van maga a nép; romló egészséggel, leromlott tudati és erkölcsi állapotban – a polgári létre alkalmatlanul. És vágyik vissza a vesztét okozó, végérvényesen és örökre letűnt szocializmusba.

Mit tegyen ilyenkor a miniszterelnök?

Legyen reálpolitikus, és idomuljon a helyzethez? Adja föl az elveit és alkalmazkodjon a néphez? Beszéljen az ő nyelvén, igazodjon az ösztöneihez, csapja be őt is meg saját magát is, és süllyedjen bele együtt a sötét és reménytelen posztkommunista világba?

Vagy szálljon vele szembe? Vállalja ellene a hősies és reménytelen szélmalomharcot; vagy – ami majdnem ugyanaz – ne is vegyen róla tudomást, tekintetét szögezze eszményeire, és tartson ki rendületlenül, saját igaza biztos tudatában?

Ellenfelei valójában az előbbi kérték számon Antall Józseftől, és az utóbbival vádolták meg őt. Révész Sándor, az Antall József távolról című könyv szerzője például így: Nem egyszerűen arról van szó, hogy a miniszterelnök nem beszélt a kései Kádár-korszak nyelvén, hanem arról, hogy nem beszélt a korszak nyelvén. A korból kiemelt bizonyosságokban élt.

Igaz: Antall József valóban nem beszélt sem a korai, sem a kései Kádár-korszak nyelvét. Ám az ellen már határozottan tiltakozunk, hogy Antall József politikusi működésének idején, 1989 és '93 között ez, tudniillik a kései Kádár-korszak nyelve lett volna a korszak nyelve.

Nem!

Ahogy az 1989 és '93 közti időszak sem a kései Kádár-kor időszaka volt, hanem a rendszerváltozásé! És igen: Antall Józsefé, aki – félreértés ne essék – nem a kommunista diktatúra utolsó, hanem a polgári demokrácia első miniszterelnöke volt.

Antall György: Apámnak a legnagyobb fájdalmat a miniszterelnöksége alatt ezek a dolgok okozták. Ő úgy gondolta, és hát teljes joggal gondolta, hogy történelmet csinál. De hogy az ország erre ilyen mértékig süket... És nem arról van szó, hogy az ő tevékenységére süket – bár

persze az is bántotta, hisz minden embert bántott volna, de ezen túltette magát, hanem hogy azokra a nagyszerű dolgokra... Hogy az embereket ennyire hidegen hagyja az oroszok kivonulása, a függetlenség, a nemzeti szuverenitás visszanyerése, a politikai szabadság, a demokrácia...

Persze tudta, hogy a közügyek iránti ilyen eszeveszett mértékű közömbösség a Kádár-rendszer évtizedeinek tudható be, hogy ekkor született meg és vált meghatározóvá a saját rövid távú anyagi érdekein túl minden iránt közömbös szocialista kispolgár, szóval ezt tudta és értette, de mégis fájt neki. A hazája, a népe erkölcsi állapota.

Antall József nem volt a végletek embere. Ebben a keserves ellentmondásban, a magyar polgári (újra)átalakulás történelmi lehetőségének és kényszerének, illetve a létező posztkádárista Magyarországnak az ellentétében is a célok és lehetőségek közti kapcsolatot kereste. Az áthidaló megoldást, a járható utat a roppant szakadék fölött. Nem önmaga, az ország számára.

* Részlet a szerző A miniszterelnök című könyvéből, amely az idei könyvhéten jelenik meg az Osiris Kiadónál.